

1-2 Αυλή στο σημερινό Ακρωτήρι. Τίποτα δεν απορρίπτεται. Όλα περιμένουν τη σειρά τους να ξαναχρησιμοποιηθούν.

Τα σκουπίδια στο Ακρωτήρι Πεπτωκότα προϊόντα και απορρίμματα σε μια Αιγαιακή προϊστορική πόλη

Ένας ένας ή πολλοί μαζί οι άνθρωποι δρουν και επιδρούν στον περίγυρό τους. Η επιλογή αυτών των παρεμβάσεων τους δίνει όνομα και χαρακτήρα: είναι γεωργοί ή κτηνοτρόφοι. Ή τον περίγυρο αυτόν τον διαμορφώνουν: είναι χτίστες, μαραγκοί ή σιδεράδες. Πάντα κατ' επιλογήν.

Επιλέγω, ωστόσο, σημαίνει ταυτόχρονα και εγκαταλείπω. Οι άνθρωποι ορίζονται όχι μόνο από το τι κάνουν, αλλά και από το τι δεν κάνουν εξίσου. Ίσως σημασίας για την ύπαρξή τους είναι όχι μόνον τι παίρνουν από τον γύρω τους κόσμο, αλλά και τι δεν παίρνουν. Επομένως, το άτομο ή η κοινότητα ορίζεται όχι μόνον από το τι παίρνει, αλλά και από ό,τι παίρνει, τι κρατά και τι πετά, τι εγκαταλείπει.

Τι πετάμε, πότε το πετάμε, πού και με ποιο τρόπο ασφαλώς είναι μέρος της ταυτότητάς μας και ατομικά και συλλογικά όσο και τα ρούχα που ορίζουν την όψη μας ή η αρχιτεκτονική που ρυθμίζει τη σχέση μας με το χώρο. Τα απορρίμματα, τα πεπτωκότα προϊόντα, τα σκουπίδια, ο δεύτερος κόσμος της ατελούς ή της περιττεύουσας ή της αποτυχημένης παραγωγής, συνιστούν επίσης τα όρια και τις δυνατότητες ενός συνόλου όσο και οι τεχνικές επιτεύξεις που θεωρούνται θετικές, τα εργαλεία, τα πλοία, τα υφαντά, τα όπλα, η γεωργία και η μαγειρική. Τα υπολείμματα και ο τρόπος μεταχείρισής τους εμπλέκονται επιπλέον με τις ιδεολογικές διατυπώσεις της κοινότητας και υποδεικνύουν τον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι τη σχέση τους με την απέραντη φύση ή τον τρόπο που ενεργούν σ' αυτήν τόσο καλά όσο οι παραστάσεις και τα έπη, και ίσως αμεσότερα.

Η όποια αλυσιδα παραγωγής, η όποια διαδικασία μεταποίησης, κάθε ενέργεια που επιδρά στην ύλη, την τροποποιεί, τη μετασχηματίζει, χρησιμοποιεί, σύμφωνα με την ως τώρα παγκόσμια και καθημερινή εμπειρία, τμήμα αυτής. Το υπόλοιπο, είτε πρόκειται για υλικό σκληρό, πέτρες, μέταλλα, ξύλο, ανακυκλούμενο ή όχι, είτε πρόκειται για προϊόντα φθαρτά που προέρχονται από τον κύκλο της γεωργικής ή άλλης εποχιακής παραγωγής, όπως π.χ. τα τρόφιμα και η παρασκευή τους, είναι απορρίμματα. Από τη συγκομιδή έως την κατανάλωση μεσολαβούν πολυάριθμες διαδικασίες και πάντα κατά τη μεταποίηση κάτι αποκόπτεται και παραμερίζεται, προσωρινά ή οριστικά.

Οίκοι και εργαστήρια

Χάρη ευκρινείας μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο κατηγορίες σκουπιδιών: αυτά που δημιουργούνται από την καθημερινότητα, τις καθημερινές και επαναλαμβανόμενες εργασίες τις σχετικές με την κατανάλωση, τμήματα τροφών που δεν τρώγονται, είτε γιατί είναι ακατά-

ληφες είτε γιατί δεν θεωρούνται βρώσιμες, αντικείμενα διάφορα που τέθηκαν εκτός κυκλοφορίας διότι φθάρηκαν, όπως σπασμένα αγγεία. Στη δεύτερη κατηγορία θα περιλάβουμε τα υπόλοιπα της παραγωγικής διαδικασίας, ό,τι μένει όταν τελειώσει η κατασκευή των εργαλείων ή των πάσης φύσεως αγαθών: Τα λίθινα απολείψιμα του λιθοξόου ή τα ροκανίδια του ξυλουργού ή οι σκουριές του χαλκουργού. Για λόγους παραστατικούς, αν θελήσουμε να τα ξεχωρίσουμε κατά χώρους, θα κατατάσσαμε τα πρώτα ως σκουπίδια του σπιτιού (υπόλοιπα της κατανάλωσης) και τα δεύτερα του εργαστηρίου (υπόλοιπα της παραγωγής). Εννοείται ότι πρόκειται για κατηγορίες σχηματικές στην πράξη ούτε τα εργαστήρια είναι απόλυτα χωριστά από τους οίκους ούτε οι διαδικασίες παραγωγής αγαθών προς άμεση κατανάλωση ή αγαθών προς ανταλλαγή είναι ποτέ τόσο διαχωρισμένες. Επομένως ούτε και τα σκουπίδια είναι διάφορα. Ο διαχωρισμός ανακύπτει μάλλον ως προς μια πιθανή ορθολογικότερη μεταχείριση – διακίνηση ή χρήση – των δεύτερων, των υπολοίπων παραγω-

γής, επειδή ούτως ή άλλως εμπίπτουν σε κυκλώματα οργανωμένων ανταλλαγών, ενώ τα πρώτα μάλλον αυτοαναλώνονται και αυτοδιαχειρίζονται εντός και εκτός του οίκου, όπως και τα πρωτογενή προϊόντα των οποίων είναι υπόλοιπα.

Η ανακύκλωση ή ο δεύτερος κύκλος χρήσης

Αμέσως πρέπει να πούμε ότι τα σκουπίδια και της πρώτης και της δεύτερης κατηγορίας δεν απορρίπτονται οπωσδήποτε οριστικά: Είναι απλώς υπόλοιπα από την πρώτη τους χρήση. Οι περισσότερες κοινότητες – σχεδόν όλες – προσπαθούν να τα ξαναχρησιμοποιήσουν. Υπάρχει κατά κανόνα και δεύτερη και τρίτη χρήση. Τα ξύλα που περισσεύουν καίγονται (ενέργεια), τα ροκανίδια του ξυλουργού χρησιμοποιούνται για προσάνναμα ή στρώματα σε γλιστερά μέρη. Σπασμένες πλάκες ξαναχρησιμοποιούνται σε κάθε φύσεως κατασκευές, συνήθως λιγότερο επιμελημένες. Παλιά ρούχα, αφού μεταποιηθούν και μεταποιηθούν επανειλημμένα, χρησιμοποιούνται για καθάρισμα στο νοικο-

κυριό, όσα δεν μεταφέρονται σε ασθενέστερα οικονομικά στρώματα. Τα υπολείμματα των τροφών δίνονται στους ενδεέστερους συμπολίτες ή στα ζώα. Με τον ίδιο τρόπο σήμερα γίνονται βιομηχανοποιημένες ζωτροφές από κατώτερης ποιότητας τρόφιμα. Σε κάθε εποχή και περίοδο, ακόμη και την πιο αλόγιστα καταναλωτική, μερικά από τα λεγόμενα σκουπίδια ξαναχρησιμοποιούνται.

Η λογική αυτής της απόρριψης καθώς και η στρατηγική της εκ νέου χρήσης είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της συνολικής παραγωγής και της κατανάλωσης. Δηλαδή ολόκληρης της ζωής της κοινότητας. Εξυπακούεται ότι οι δύο κύκλοι, η παραγωγή και η κατανάλωση, όπως στην πράξη ή μάλλον στην καθημερινότητα δεν είναι ανεξάρτητοι, δεν είναι ανεξάρτητοι ούτε και ως προς την απόρριψη των υπολοίπων τους.

Τα σκουπίδια του ενός αναβαθμίζονται στον άλλο και γίνονται προϊόντα ή πρώτη ύλη, όπως τα υπολείμματα κοχυλιών της Σαντορίνης (υπολείμματα φαγητού ή βαφικής τέχνης) γίνονται στερεωτικά του δαπέδου στους ορόφους. Τα απολείψματα της επεξεργασίας του λίθου, οι λεγόμενες λατύπες, μπαίνουν ως στερεωτικά μαζί με το κονίαμα μεταξύ των ορθογωνισμένων οικοδομικών λίθων στην τοιχοδομία ή χρησιμοποιούνται ως έρμα σε διάφορες μηχανικές ανυψώσεις. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ωστόσο είναι τα κόκαλα των ζώων. Χρησιμεύουν ως πρώτη ύλη για την κατασκευή οστέινων εργαλείων και, όπως τα όστρεα στο δάπεδο, χρησιμοποιούνται και αυτά στη δόρωση ως στερεωτικό. Κατά κανόνα πάντως, τα υπολείμματα της παραγωγής χρησιμοποιούνται στην καθημερινή κατανάλωση.

Συνήθως η μεταχείριση των σκουπιδιών καθορίζεται από οικονομικά αίτια: Τι κόστος έχει, πρώτα πρώτα, το υλικό, αν είναι σπάνιο, αν έρχεται από μακριά (η Ξυλεία π.χ. στο Ακρωτήρι), τι ποσότητα εργασίας έχει επενδυθεί, πόσο είναι ειδικευμένη,

3. Προσωρινή χρήση. Οι ντούγιες (σασίδες) παλιών βαρελιών χρησιμοποιούνται για να προστατέψουν καινούρια φιντανάκια ντομάτας.

πόσο χρήσιμη θα είναι η εκ νέου χρήση, ποιο το οικονομικό όφελος που θα προκύψει. Και αν τίποτε από αυτά δεν ισχύει, πόσο θα κοστίσει η απομάκρυνση.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα: Τα υπόλοιπα από τις εργασίες του ξυλουργού δεν είναι καν υπόλοιπα: θα χρησιμοποιηθούν ως πρώτη ύλη, ως Ξυλεία δηλαδή, ως την τελευταία τους δυνατότητα από πλεώρα διαστάσεων και τέλος θα καούν (ενέργεια) μαζί με τα ροκανίδια. Αυτό στο Ακρωτήρι ή σε μέρη όπου η Ξυλεία είναι σπάνια. Αντίθετα, ένα υλικό άφθονο, όπως οι πέτρες στη Θήρα, όπου η κύρια αξία είναι η εργασία που επενδύθηκε, αν για τυχόν επανασχρησιμοποίηση απαιτείται εργασία πολλαπλάσια, το υλικό εγκαταλείπεται, ανοίγεται λάκκος και τα σπασμένα ή υπόλοιπα πετιούνται, γιατί η εργασία για τη μετατροπή τους είναι περισσότερο από την οικονομική αξία της άφθονης γύρω πρώτης ύλης. Αυτό συνέβη και στο Ακρωτήρι. Βόρεια του κτηριακού συγκροτήματος Δ σκάφτηκε αποθήκη με σπασμένα αγεία λίθινα, όστρακα και σπασμένα ειδώλια πρωτοκυκλαδικής εποχής, που σίγουρα οι άνθρωποι παράχωσαν μαζί με τα άφθονα μπάχα μετά τους σεισμούς που γκρέμισαν τα περισσότερα σπίτια, γιατί δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν ή δεν

ενδιαφέρονταν να τα ξαναχρησιμοποιήσουν.

Τα υπολείμματα των τροφών στα διάφορα στάδια της ετοιμσίας τους πετιούνται στα ζώα, αν υπάρχουν εκεί γύρω, αλλιώς, αν τα έξοδα και ο κόπος της μεταφοράς τους είναι δυσανάλογος, παραχώνονται πάλι σε ένα λάκκο πλάι στον τόπο κατανάλωσης. Ή εγκαταλείπονται επιτόπου: Σε ένα δωμάτιο του κτηριακού συγκροτήματος Δ, το Δ 14, βρέθηκαν στο λεγόμενο στρώμα των τρωγλοδυτών, δηλαδή αυτό μετά τους σεισμούς και πριν από την ολοκληρωτική εγκατάλειψη του οικισμού, υπολείμματα φαγητού, δηλαδή κόκαλα εγκαταλειμμένα ως έχουν, και ο Μαρινάτος πιθανολογεί ότι τα υπολείμματα αφέθηκαν εκεί κοντά όπου καταναλώθηκαν. Ανάλογα εικόνα παρουσιάστηκε και στο στρώμα καταστροφής, βόρεια και εντός της Δυτικής Οικίας, όπου μεγάλος αριθμός οστών βρέθηκε σαν να εγκαταλείφθηκαν εκεί που χρησιμοποιήθηκαν, χωρίς να γίνεται φανερή προσπάθεια απομάκρυνσης ή κάποιας άλλης ρύθμισης.

Μη οικονομικοί παράγοντες

Δεν είναι όμως μόνο οικονομικά τα στοιχεία που καθορίζουν τη μεταχείριση των σκουπι-

διών. Εξαρτάται τι θέση έχουν τα προϊόντα ή τα αντικείμενα σε κάποια κλίμακα αξιών, πολλές φορές μη οικονομικών, σε τι «εκτίμηση» κοινωνική βρίσκεται αυτό το συγκεκριμένο προϊόν ή εργαλείο που αποούρεται, αυτά τα υπόλοιπα που «πετιούνται», και αυτό δεν είναι παράγοντας μόνο οικονομικός ή χρησιμοθηρικός. Δεν πετάμε ποτέ ό,τι έχει επενδυθεί με αξία συναισθηματική ή συμβολική (δεν θυμάμαι κανέναν ήρωα μυθιστορημάτων να πετά τις ερωτικές επιστολές της αγαπημένης του, το πολύ-πολύ να τις κάψει). Δεν πετάμε ωστόσο ποτέ και μια σειρά άλλα πράγματα της καθημερινότητας που επενδύθηκαν με συμβολισμούς και σημασίες δευτέρες. Ποτέ δεν πετούν ψωμί σε όλη την Ελλάδα. Βέβαια, το ψωμί έχει υψηλή πραγματική αξία, αλλά η συμβολική του είναι ακόμη υψηλότερη. Και όταν είναι άχρηστο, παλιό ή μouxλιασμένο, επειδή έχει φορτισθεί με σειρά δοξασίες, ή απόσυρσή του από την καταναλωτική συνουδεύεται από σειρά τελετουργικών κινήσεων. Το παράδειγμα είναι ακραίο φυσικά, γιατί επίσης δεν πετούν οι άνθρωποι ό,τι έχει επενδυθεί με εργασία, ό,τι χρησιμοποιεί σε διάφορες εργασίες και γενικά ό,τι σχετίζεται με τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους, παλιά εργαλεία, παλιά ρούχα, παλιά αντικείμενα, άχρηστα αλλά φορτισμένα συναισθηματικά, και άλλα ανάλογα.

Το καθαρό και το βρώμικο

Ακροθιγώς μόνο θα αναφέρουμε εδώ ότι στο όλο θέμα της απόρριψης υπεισέρχονται παράγοντες που εμπίπτουν στον πολύ γενικό κώδικα του τι θεωρείται καθαρό και τι βρώμικο. Σύνθετο θέμα, που διατρέχει πεδία πολύ ευρύτερα από τα σκουπίδια των οικισμών, εμπλέκεται στο επιμέρους δικό μας, μόνο επειδή κατά γενικήν ομολογία και ως αυταπόδεικτο γεγονός τα σκουπίδια θεωρούνται βρώμικα. Το ζήτημα στη συγκεκριμένη περίπτωση των

σκουπιδιών διατυπώνεται με τη διλημματική ή τη συνακόλουθα αιμοίδια αναίρουμένη έκφραση που ανακλύπει: Τι από τα δύο: πετούμε τα «βρώμικα» πράγματα χαρακτηρίζοντάς τα σκουπίδια συλλήδδον και κρατάμε τα «καθαρα» αντικείμενα; Ή αντίθετα, επειδή είναι βρώμικα τα πετούμε ως σκουπίδια και κρατάμε τα καθαρά ως συνακόλουθως χρήσιμα; Ας σημειωθεί ότι οτιδήποτε καθαρό διατηρεί και το όνομά του, π.χ. το μήλο λέγεται μήλο όσο διάστημα είναι αναλώσιμο, οι φλούδες και τα κουκούτσια του μετονομάζονται πάραυτα σε σκουπίδια μόλις διαχωριστούν από το βρώσιμο τμήμα.

Τι είναι καθαρό και τι βρώμικο; Η απόδοση της ιδιότητας αυτής σε κάποιο αντικείμενο της φύσης ή του πολιτισμού είναι ατελείωτο θέμα και συναποτελεί μέρος της συνολικής σύλληψης και ερμηνείας του κόσμου: διαμορφώνεται με ποικίλες εκφάνσεις διαμετρικά αντίθετες, πολλές φορές, σε κοινωνίες και εποχές διαφορετικές. Παντού όμως, νομίζω, αναδύεται μία σταθερά: δεν πετούμε καθατί βρώμικο, το χρησιμοποιούμε προσεχτικά με διάφορα τυπικά προστασίας, π.χ. το μαλλί στην Αίγυπτο θεωρείται μαρό, ενώ το λινάρι καθαρό. Αυτό δε σημαίνει ότι το μαλλί ή τα πρόβατα παραμερίζονται τελείως. Χρησιμοποιούνται με περιορισμούς: δεν μπαίνουν οι ιερές σε ναούς με μάλλινα ρούχα, δεν βάζονται οι νεκροί παρά με λινά κλπ. Αντίθετα, ό,τι πετούμε είναι βρώμικο ή άχρηστο ως εκ του γεγονότος ότι το πετούμε, και αυτό στη συλλογική σκέψη έχει απόλυτη αξία.

Πού βρίσκονται τα σκουπίδια στο Ακρωτήρι

Μ' αυτά και με άλλα, και μέσα από την κρησάρα των καθημερινών εμπειριών με τις εικόνες των πνιγμένων στα σκουπίδια πόλεων, του παραμιλητού και της δυσωδίας, σκεφτήκαμε, το καλοκαίρι του 1987, μερικοί από αυτούς που εργάζονται στον προϊστορικό οικισμό του

Ακρωτηρίου, να κάνουμε ένα ανάλογο πρόγραμμα: Να δούμε δηλαδή τι τα έκαναν οι κάτοικοι του Ακρωτηρίου τα σκουπίδια τους, πώς τα διαχειρίζονταν, πώς τα εκτιμούσαν. Είχαν, κατ' αρχήν, σκουπίδια, και αν είχαν πώς εμείς να τα ταυτίσουμε;

Για να ονομασεί κάτι σκουπίδια, θα πρέπει να ξέρουμε τι οι κάτοικοι της πόλης θεωρούσαν υπολείμματα ανεπισημασμένα. Εφόσον αυτό δεν είναι γνωστό σε μια ανασκαφή, οποιαδήποτε, όπου απορρίμματα και μη συναντώνται εξίσου και δίνουν εικόνα ανάλογη ως αντικείμενα, το δυσκολότερο είναι να χαρακτηρισθούν ποια είναι σκουπίδια και ποια όχι.

Γνωρίζοντας ότι αυθαίρετούμε, ότι προβάλλουμε δικές μας πρακτικές που αντιστοιχούν σε διαφορετική κοινωνική πραγματικότητα και αξίες, ονομάσαμε και ταυτίσαμε συμβατικά ό,τι εμείς θεωρούμε σκουπίδια, ό,τι ομοιάζει με σκουπίδια στη δική μας αντίληψη: Κόκαλα, αγγεία σπασμένα, σπόρους εκτός των αποθηκευτικών σκευών κλπ.

Το μόνο στοιχείο που θα ήθελε σε τέτοιες περιπτώσεις είναι πώς, πού και σε ποια σχέση μεταξύ τους βρίσκονται τα ευρήματα που συμβατικά ονομάσαμε σκουπίδια. Ο τόπος εύρεσης μπορεί να υποδείξει ποια ευρήματα έχουν απορριφθεί και ποια είναι ακόμη αντικείμενα χρήσης. Ας πούμε ότι, πολύ σχηματικά, μπορούμε να χωριστούν σε τρεις ομάδες: Στη μία είναι η προελεταία πριν από την καταστροφή του οικισμού: δηλαδή αυτή που περιλαμβάνει όσα από τα υπολείμματα χρησιμοποιήθηκαν σε δεύτερη χρήση. Τα κοχύλια και τα κόκαλα στη δόρωση των παπέδων και στους τοίχους π.χ., ή τα κόκαλα που χρησιμοποιήθηκαν για εργασία. Σ' αυτήν ανήκουν όσα οστά βρέθηκαν στην τομή δόρεα από τη Δυτική οικία, δηλαδή όσα είχαν χρησιμοποιηθεί στην επιστροφή των παπέδων και στους τοίχους, διότι η οικία αυτή κατέρρευσε προς τα νότια. Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν όσα απορρίμματα βρέθηκαν στο στρώμα των μαπαζών, δηλαδή τα συντρίμια που

4. Σκουπίδοτοπος στο Ακρωτήρι. Τα παλιά απορρίμματα, κόκαλα, όστρακα, μπάζα δεν μεταφέρονται, διευθετούνται ως υπόστρωμα δρόμων και πλατειών.

διευθέτησαν σε τοιχάκια, μετά την καταστροφή και την ερήμωση, μερικοί από τους κατοίκους που γύρισαν, οι λεγόμενοι τρωγλοδύτες. Μέσα στα μπάζα αυτά περιλαμβάνονται σκουπίδια πολύ παλαιότερων εποχών (εδώ βρίσκονται τα πρωτοκυκλαδικά ευρήματα) και σκουπίδια σύγχρονα με την μετά την καταστροφή φάση της κατοίκησης, όπως τα οστά στο Δ 14 και βορείως της Δυτικής οικίας. Σ' αυτή την ομάδα βρέθηκαν και τα περισσότερα ποσοτικά σκουπίδια. Και τρίτον αυτά που βρέθηκαν στο λεγόμενο στρώμα καταστροφής, δηλαδή όσα ήταν σύγχρονα με την καταστροφή των σπιτιών από τους σεισμούς και την ηφαιστειακή έκρηξη, τα τρέχοντα καθημερινά σκουπίδια, που καθ' όλες τις ενδείξεις εγκαταλείφθηκαν ως είχαν.

Οι συνθήκες για τέτοια προσπάθεια ήταν από τις καλύτερες: Οι συνθήκες διατήρησης επέτρεψαν περιουλογοί υπολειμμάτων σπάνιων σε άλλες ανασκαφές (π.χ. κόκαλα τρωκτικών και ψαριών), οι ποσότητες των υπολειμμάτων που βρέθηκαν ήταν πολύ κοντά στις αρχικές λόγω της καταστροφής και της συνακόλουθης εγκατάλειψης του οικισμού από τους κατοί-

κους του. Άρα, μπορούν να υπολογιστούν τα σχετικά μεγέθη των διαφόρων ειδών σε αρχικές ποσότητες. Υπήρχαν δηλαδή συνθήκες σύγχρονης λόγω της καταστροφής, επιτρέποντας μια ματιά χρονικά οριζόντια, που αγκαλιάζει όλες τις πλευρές και τις δραστηριότητες του οικισμού και τις σχετικές σημασίες της καθεμιάς.

Και ο χώρος ήταν ιδεώδης για να τεθεί ένα τέτοιο θέμα με σύγχρονη ματιά. Δεν πρόκειται για χωριό. Ήταν χώρος αστικός, άρα τα σκουπίδια, όπως σε μια σύγχρονη πόλη, θα χρειάζονταν διευθέτηση. Επιπλέον, ως πόλη, και μάλιστα λιμάνι, ήταν χώρος βιοτεχνικής μεταποίησης των προϊόντων, δηλαδή ειδικευσης, ανταλλαγών και εμπορίου, πράγμα που σημαίνει ότι θα περιμένουμε βιοτεχνικά υπολείμματα. Στην πόλη, χώρο ειδικευσης και ανταλλαγών, κανονικά θα περιμένει κανείς περισσότερα απορρίμματα μεταποίησης από ό,τι σε οικισμό μικρό, οικιακής παραγωγής και κατανάλωσης. Και δυνατότητα να διακρίνει τις δεύτερες χρήσεις. Επομένως, με αυτή τη συλλογιστική θεωρητικά θα περιμέναμε να υπάρχει κάποια ένδειξη συλλογικής διαχείρισης των σκουπιδιών. Εκ πρώτης

όψεως, ωστόσο, τίποτα τέτοιο δεν προέκυψε. Αντίθετα, το θέμα φάνηκε ότι λυόνταν σε κάθε σπίτι ατομικά και επί συγκεκριμένου, ότι τα σκουπίδια ήταν ελάχιστα και ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι μεταφέρονταν μακριά έξω από τον οικισμό. Άλλωστε, η λεπτομερειακή έρευνα που θα οδηγούσε σε πιο θεμελιωμένες απόψεις δεν έγινε.

Κόκαλα, σπόροι, όστρακα

Ας δούμε, ωστόσο, τι ξέρουμε εκ προοιμίου από γενική έρευνα: Τα πιο φανερά σκουπίδια αποτελούν τα κόκαλα. Από τις μεγάλες ποσότητες οστών μπόρεσαν να γίνουν υπολογισμοί για τη σχετική συχνότητα των ειδών, για την ηλικία των ζώων, για τη χρήση, την εκμετάλλευση, για τον τρόπο που σφάζονταν κλπ. Μπορούμε επιπλέον, ασφαλώς, να θεωρήσουμε ότι όλα τα οστά πρέπει να είναι απορρίμματα, τουλάχιστον απορρίμματα από την πρώτη χρήση, αφού όλα σχεδόν προέρχονταν από κατοικίδια ζώα (αιγοπροβάτα, βοοειδή και χοίριοι) και χρησιμοποιούν (πλην ίσως ορισμένων οστών άλλων ειδών, π.χ. ελαφιού) για τροφή.

Τα περισσότερα κόκαλα βρέθηκαν στα παλάξα έξω και θώρακα από τη Δυτική οικία, άρα ήταν κτισμένα μέσα στους τοίχους, και λιγότερα προέρχονται μέσα από τα δωμάτια. Ως πρώτη ύλη για δεύτερη χρήση χρησιμοποιήσαν και μερικά οστά (μεταπόδια και κνήμες συνήθως) που γίνονται εργαλεία (βελόνες, σπείρες, αιχμές, σμίλες, σπάτουλες κλπ). Ορισμένα παρουσιάζουν ίχνη καύσης –μήπως τα παντελώς απορριφθέντα υπόλοιπα καίγονταν για λόγους υγιεινής; Ορισμένα υπολείμματα στο τελευταίο στρώμα της καταστροφής πιθανόν να είναι σκουπίδια απλώς αδιαχειρίιστα ακόμη, υπόλοιπα που αφέθηκαν όπου βρέθηκαν από τους τραγηλότες. Μια άλλη σημαντική πληροφορία από τα κόκαλα είναι ότι για κάποιο διάστημα θα βρίσκονταν στο ύπαιθρο, διότι υπάρχουν ίχνη δοντιών των σκυλιών. Ίσως μετά πετιούνταν σε λάκκους και καίγονταν.

Μαζί με τα κόκαλα ζώων βρέθηκαν κόκαλα ψαριών και όστρεα μαλακίων. Τα όστρεα είναι παράδειγμα δεύτερης χρήσης απορριμμάτων, μετά την κατάναλσή τους ως τροφής. Πιθανόν να πρόκειται και για βιοτεχνικά υπόλοιπα, διότι το μεγαλύτερο μέρος είναι από το είδος *murex* από το οποίο γίνεται η πορφύρα, πολύτιμη θαφή υφασμάτων, μολονότι μια τέτοια επεξεργασία δεν θα γινόταν εύκολα μέσα σε οικισμό.

Η άλλη μεγάλη κατηγορία είναι τα απορρίμματα από τα προϊόντα της γεωργίας. Αυτά όμως δεν αφήνουν πολλά υπόλοιπα, γιατί έρχονται επεξεργασμένα, έτοιμα για άμεση κατάναλψη. Η μεταποίηση που απομένει να γίνει στο σπίτι δεν αφήνει μεγάλη ποσότητα σκουπιδιών. Τα δημητριακά π.χ. έρχονται αλυσισμένα, ίσως να πρέπει ακόμη να γίνουν αλεύρι, αλλά τα πολλά απορρίμματα, εκτός από ελάχιστα άγανα, έμειναν στην ύπαιθρο. Το ίδιο μάλλον θα συμβαίνει και με τα όσπρια και με τους άλλους καρπούς, των οποίων ίχνη υπάρχουν –ελιές, σταφύλια–, αλλά των οποίων η μεταποίηση δεν γινόταν στην πόλη. Τα όποια υπολείμματα θα

ρίχνονταν στα ζώα: υπήρχαν γουρουνία στον οικισμό, όπως φαίνεται από έναν ολόκληρο σκελετό γουρουνιού που βρέθηκε μέσα σε σπίτι και που προφανώς οι κάτοικοι δεν πρόλαβαν να απομακρύνουν.

Τα άλλα άφθονα –αφθονότατα– σκουπίδια είναι τα όστρακα, τα σπασμένα αγγεία δηλαδή, υπόλοιπα κατάναλσης και αυτά. Αγγεία στο Ακρωτήρι βρέθηκαν πάμπολλα, κατά εκατοντάδες, ωστόσο οι άνθρωποι, παρ' όλη την αφθονία, φαίνεται ότι απέφυγαν να τα πετάξουν: ακόμη και σπασμένα προσπαθούσαν να τα επιδιορθώσουν, συγκρατώντας τα στη θέση τους με μολύβδινα ελάσματα. Τα όστρακα έμπαιναν και αυτά

στον κύκλο των δεύτερων χρήσεων. Στρογγυλεμένα γίνονταν καπάκια αγγείων, κοπανισμένα σε μικρά κομματάκια χρησιμοποιούνταν στην τοιχοδομία. Και αυτά, όπως και τα κόκαλα, δεν μετακινούνταν μακριά. Γι' αυτό, στα παλάξα βρίσκονται διαφόρων εποχών, πράγμα που σημαίνει ότι γενικά τα σκουπίδια δεν μεταφέρονταν σε μεγάλες αποστάσεις.

Τα περισσότερα σκουπίδια φαίνεται ότι διευθετούνταν επιτόπου. Οι ποσότητες ήταν μικρές και ασφαλώς δεν μετακινούνταν μακριά. Έτσι εξηγούνται τα όστρακα τόσο παλαιότερων εποχών στα παλάξα γύρω από τα σπίτια. Τα απορρίμματα με κάθε τρόπο προσπαθούσαν να τα εξα-

5. Θραύσματα αγγείων εντοιχισμένα στους τοίχους της Δυτικής οικίας στο Ακρωτήρι.

να μεταχειριστούν και όταν πια απορρίπτονταν οριστικά δεν πρέπει να τα απομακρύναν έξω από τα στενά πλαίσια της γειτονιάς. Ότι πρώτον πετιόνταν στα σκυλιά ή σε άλλα ζώα και τα υπόλοιπα χώνονταν σε λάκκους και καίγονταν. Σε περίπτωση οικοδόμησης και επισκευών, τα πάσης φύσεως σκουπίδια –κόκαλα, όστρατα, όστρακα– ξαναχρησιμοποιούνταν στην τοιχοδομία. Πάντως δεν φαίνεται να υπήρχε κεντρική μέριμνα για την απομάκρυνση των σκουπιδιών από τον οικισμό, ενώ αντίθετα έχει προβλεφθεί κεντρικό αποχετευτικό σύστημα, που συνδέεται με τις αποχετεύσεις των σπιτιών. Όλα τα παραπάνω είναι μόνο οι προκαταρκτικές παρατηρήσεις, αυτά που συναντά κανείς πάνω-πάνω ασχολούμενος με την ταξινόμηση και τη διαπραγμάτευση της θετικής πλευράς, τα κόκαλα, τα αγγεία, η αρχιτεκτονική, οι τοιχογραφίες κλπ.

Το σχέδιο αυτό για τη μελέτη των σκουπιδιών στο Ακρωτήρι δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ασχοληθήκαμε όλοι με άλλα πιο επείγοντα. Καταφανώς είχαμε άλλες προτεραιότητες, πιο σημαντικά πράγματα να κάνουμε ή τρέχουσες υποθέσεις να ασχοληθούμε. Αλλά δεν μου φεύγει από το μυαλό η υποψία ότι λειτουργήσει και σε μας η αρνητική φόρτιση των σκουπιδιών. Ότι τα σκουπίδια, τα πεπτωκότα προϊόντα, ως κέντρο βάρους ή σημείο αναφοράς μιας έρευνας δεν μας πολυγέμιζαν το μάτι, δεν έπιαναν χώρο ανάμεσα στις άλλες υποχρεώσεις. Η αρνητική εκτίμηση των σκουπιδιών λειτουργήσει ανεπαίσθητα και σε μας. Τα σκουπίδια αποπέμφθηκαν οσιωπηρώς ως ελάσσονος σημασίας θέμα και ο χρόνος μας αφιερώθηκε στις θετικές δραστηριότητες του οικισμού. Οι περισσότεροι άνθρωποι εντέλει προτιμούν τους θετικούς ήρωες.

Μικρό λεξιλόγιο των σκουπιδιών. Πετώ, σαρώνω και σκουπίζω.

Άλλωστε, τι, εντέλει, είναι τα

σκουπίδια; Συνήθως μια εύκολη και καιρία απάντηση δίνουν οι ίδιες οι λέξεις: Τα σκουπίδια προέρχονται από τη λέξη σκούρα (λατίν. *scorpa*): είναι ό,τι μαζεύει η σκούρα από το δάπεδο. Άλλες νεοελληνικές λέξεις είναι τα φρόκαλα και η φροκαλιά. Προέρχονται από το ρήμα φιλοκαλώ - φλοκαλώ - φροκαλώ. Η φροκαλιά είναι το μέσο για το ναοικόμερα και την ομορφιά του σπιτιού και φρόκαλα είναι ό,τι η φροκαλιά μαζεύει.

Στην κλασική αρχαιότητα η λέξη για τη σκούρα και τα σκουπίδια ήταν η ίδια, *σάρον*, από το ρήμα *σαίρω*, με αντίστοιχο το νεοελληνικό *σαρώνω*. Σημαίνει πάλι ό,τι μαζεύει η σκούρα και το απομακρύνει. Η έννοια είναι πολύ στενότερη από ό,τι εμείς θεωρούμε σκουπίδια, είναι μόνο ό,τι έχει πέσει και βρωμίζει το δάπεδο και πρέπει να μετακινηθεί με τη σκούρα. Ο Πλίνιος (H.N. 36.184) ονομάζει *ασάρωτο οίκο* τα δάπεδα με ψηφιδωτή διακόσμηση που φροκιάζουν με ασάρωτα.

Το ρήμα της κίνησης των σκουπιδιών είναι πετώ. Το ίδιο δηλαδή με το ρήμα που δηλώνει την κίνηση της αποχώρησης, την κίνηση της στον αέρα μετακίνησης. Πετώ το αεροπλάνο και πετάμε ό,τι δεν θέλουμε. Το ρήμα ρίχνω χρησιμοποιείται επίσης, αλλά με 'αντικείμενο: «ρίχνω στα σκουπίδια», «ρίχνω στα θρώμικα». Μόνο του, χωρίς προσδιορισμό, δεν φτάνει για να σημαίνει την οριστική απόρριψη, ενώ το ρήμα πετώ, χωρίς αντικείμενο, αρκεί για να δηλωθεί η απομάκρυνση.

Η αρχική κίνηση λοιπόν, η κίνηση του απομακρύνω, αποσύρω, μετακινώ, διώνω από κοντά μου, καθόρισαν μάλλον και την αρνητική απόχρωση της λέξης. Τα σκουπίδια, είτε είναι σκουπίδια και γι' αυτό τα απομακρύνω, είτε γίνονται σκουπίδια επειδή τα απομακρύνω, σημαίνουν αυτό που απο-χωρίζεται από κάποιον, θγαίνει από το οπτικό πεδίο, από τη συνείδηση του υποκειμένου, άρα μόνο αρνητική μπορεί να είναι από δω και πέρα η φόρτισή του. Πέφτει συνακόλουθα στην αοριστία, στη συλ-

λογική ονομασία, αυτό που πρώτα ονομάζονταν πρόβατο, σταφύλι, στάρι χάνει το όνομά του, γίνεται γενικά σκουπίδι, χάνεται.

Σημείωση

Οι ηγέτες μου είναι από τα επτά τεύχη των αποτελεσμάτων των ανασκαφών του Σ. Μαρινάτου, ΕΘΡΑ Ι-VII, 1967-1974, και τα πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας έκτοτε. Σημαντικά στοιχεία πήρα από την, υπό εκτύπωση, μελέδα για τα 10 χρόνια από την έναρξη των ανασκαφών της Σαντορινής και τα πρακτικά του Τρίτου συνεδρίου για την αρχαία Θήρα. Ευχαριστώ τους συναδέλφους που μου επέτρεψαν να τα συμβουλευθώ. Κυριότερη ωστόσο πηγή είναι οι συζητήσεις μας στη Σαντορίνη και στην Αθήνα με τους συναδέλφους Γ. Αλεξόπουλο, Τ. Δεβετζή, Μ. Μαρθόρη, Χ. Μπουλάκη, Κ. Παλιούδη, Α. Σαρρήνη, Π. Ζωηρακοπούλου, Κ. Τρανταλίδη και η σταθερή και υπομονετική υποστήριξη του διευθυντή της ανασκαφής Χ. Ντούμα. Για άλλα μια φορά ως θεσθύνον όλης μου της ευχαριστίες.

Trash in Akroteri. Refuse Consumer Goods and Garbage in an Aegean Prehistoric Town

I. Tzschill

One by one or all together humans act and affect their environment. The choice of these interventions assigns to them name and character: They are farmers or cattle-breeders. Or they contribute to the formation of their environment. They are builders, carpenters or blacksmiths. But always by choice.

However, «choose» at the same time means «reject», since we prefer this than the other. People are defined not only by what they do, but also and equally by what they do not do. What they get from their surrounding world is of equal importance for their existence to what they do not get. Consequently, the individual or the society is defined not only by what they get, but also by what they keep and what they discard.

What we consider as a useless or worthless matter, when, where and how we get rid of it, surely represents a part of our identity both as individuals and as a community, alike the cloths which characterize our appearance or the architecture which regulates our relation with space. Garbage, refuse consumer goods, trash, the secondary world of the deficient, superfluous or unsuccessful production equally set the boundaries and potentialities of a community as the technical achievements which are considered positive: tools and devices, ships, textiles, weapons, agriculture and cooking. The left-overs and their mode of utilization reveal the community's ideology and the way its members conceive their relation with the vast nature and their participation in nature's evolution so clearly as the various art representations and epic poems and probably more directly.